

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ
ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΟ
ΒΥΖΑΝΤΙΟ
(4^{ΟΣ}—11^{ΟΣ} ΑΙΩΝΑΣ)

ΕΠΟ30 ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΡΓΑΣΙΑ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2015

ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΟΛΛΑΤΟΣ

2400 ΛΕΞΕΙΣ

Εκφώνηση εργασίας:

Σχολεία και σχολές στο Βυζάντιο: οργάνωση και εξέλιξη της εκπαίδευσης στην αυτοκρατορία (4ος-11ος αι.)

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
1. Η εκπαίδευση στο πρώιμο Βυζάντιο.....	4
2. Συνέχειες και ασυνέχειες.	6
3. Η «αναγέννηση» του 9ου αιώνα... ..	8
3.1 ...στην ανώτερη εκπαίδευση.....	8
3.2 ...στη μέση εκπαίδευση.....	9
4. Ο ρόλος της Εκκλησίας.....	10
Συμπεράσματα.....	11
Βιβλιογραφία.....	13

Εισαγωγή

Η οργάνωση και η εξέλιξη της παιδείας στο Βυζάντιο είναι ένα θέμα για το οποίο η βιβλιογραφία δεν έχει δώσει ακόμα ικανοποιητικές απαντήσεις σε πολλά σημαντικά ερωτήματα. Ο ρόλος του κράτους και της Εκκλησίας στην οργάνωση της παιδείας, η διάρθρωση σε βαθμίδες και η διάκριση της ανώτερης παιδείας, η ομαλή συνέχεια ή η ύπαρξη διακριτών περιόδων στην ιστορία της βυζαντινής εκπαίδευσης, η κοινωνική σημασία της εκπαίδευσης και ο ταξικός ή όχι χαρακτήρας της είναι ερωτήματα για τα οποία δεν φαίνεται να υπάρχουν κοινώς αποδεκτές απαντήσεις¹.

Θα πρέπει λοιπόν να ξεκινήσουμε από ένα από τα σημεία όπου φαίνεται να υπάρχει σύμπτωση απόψεων: η μορφή της εκπαίδευσης που συναντάμε τα πρώτα χρόνια της αυτοκρατορίας είναι συνέχεια του εκπαιδευτικού συστήματος της ελληνιστικής εποχής και δεν είχε υποστεί θεμελιώδεις αλλαγές για ένα διάστημα περίπου πέντε αιώνων². Υπάρχει μάλιστα η άποψη ότι το σύστημα αυτό συνεχίστηκε μέχρι τα ύστερα χρόνια της αυτοκρατορίας³. Άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι, μετά από μια περίοδο παρακμής κατά τους αποκαλούμενους σκοτεινούς αιώνες⁴, αναδύθηκε ένα εκπαιδευτικό σύστημα διαφορετικό από αυτό της πρωτοβυζαντινής περιόδου⁵. Θα εξετάσουμε λοιπόν αρχικά τη δομή του εκπαιδευτικού συστήματος όπως το συναντάμε κατά τον 4^ο αιώνα και στη συνέχεια θα δούμε την ιστορική του εξέλιξη και τις ποικίλες απόψεις σχετικά με αυτήν.

1. Η εκπαίδευση στο πρώιμο Βυζάντιο.

Η μορφή του εκπαιδευτικού συστήματος του πρώιμου Βυζαντίου αποτελεί συνέχεια του συστήματος της ελληνιστικής εποχής. Η εκπαίδευση περιελάμβανε τρεις βαθμίδες — πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και ανώτερη. Ο πρώτος δάσκαλος, ο γραμματιστής, δίδασκε ανάγνωση, γραφή και αριθμητική σε στοιχειώδες επίπεδο. Στερημένος από τυπικά προσόντα, ο γραμματιστής κατείχε χαμηλή κοινωνική θέση, όχι πολύ καλύτερη από τη θέση ενός τεχνίτη⁶. Μια άλλη περιγραφή της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης θέλει τους γραμματιστές να

1 Αθανάσιος Μαρκόπουλος, *Βυζαντινή Εκπαίδευση και Οικουμενικότητα*, 2005

(http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/markopoulos_oikomeni.html 01/02/2015).

2 Cyril Mango, *Βυζάντιο. Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μτφρ. Δημήτρης Τσουγκαράκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002, σ. 151.

3 Μαρκόπουλος, *ό.π.*

4 Mango, *ό.π.*, σ. 165.

5 Bernard Flusin, «Εκπαίδευση και γραμματεία» στο Jean-Claude Cheynet (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Β', μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, 487-520, σ. 488.

6 Mango, *ό.π.*, σ. 151.

είναι κληρικοί ή μορφωμένοι μοναχοί και το περιεχόμενο της διδασκαλίας να περιλαμβάνει βυζαντινή μουσική, βίους αγίων και βασικά στοιχεία του χριστιανικού δόγματος⁷.

Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση είχε ως κύριο αντικείμενο τις φιλολογικές σπουδές, βασιζόμενη κυρίως σε αρχαία κείμενα ρητορικής και φιλοσοφίας. Επιπλέον, διδάσκονταν ένα είδος στενογραφίας (οξυγραφία ή σημειογραφία), χρήσιμο για όσους προοριζόνταν να αναλάβουν δημόσια αξιώματα. Το πρόγραμμα περιελάμβανε επίσης τέσσερα μαθήματα θετικών επιστημών (το μεσαιωνικό Quadrivium ή μαθηματική τετρατύς), δηλαδή αριθμητική, μουσική, γεωμετρία και αστρονομία⁸. Υπάρχει η άποψη ότι η παρουσία των θετικών επιστημών ήταν μόνο τυπική στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και ότι πριν ακόμα τη βυζαντινή περίοδο είχε περιοριστεί στην ανώτερη⁹.

Εδώ μπορούμε να εντοπίσουμε και την πρώτη σημαντική διαφοροποίηση απόψεων: μία πλευρά θεωρεί ότι το ιδανικό της μόρφωσης αφορούσε όλες τις τάξεις και η πρόσβαση στην εκπαίδευση ήταν ανοιχτή για όλους σε αντίθεση με τον ταξικό χαρακτήρα που είχε στη μεσαιωνική Δύση, αντανακλώντας τη σημασία της καλής μόρφωσης και «τη συμμετοχή και του πιο φτωχού Βυζαντινού στον πολιτισμό της εποχής του¹⁰». Η άλλη άποψη λέει πως η εκπαίδευση σταματούσε στο πρωτοβάθμιο επίπεδο για ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού¹¹ και πως η δευτεροβάθμια εκπαίδευση προοριζόταν μόνο για τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις για τις οποίες η φιλολογική παιδεία αποτελούσε στοιχείο κοινωνικής διάκρισης¹² ή, όπως το θέτει ο Mango, «ένα κοινό απόθεμα κοινοτοπιών που θεωρούνται καλλιέργεια», καθώς το περιεχόμενο της εκπαίδευσης είχε για τους περισσότερους ελάχιστη σχέση με τις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής¹³. Η σημαντικά μεγαλύτερη διάδοση της ανάγνωσης και της γραφής σε σχέση με τη Δύση¹⁴ αλλά και ο ιδιωτικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης¹⁵ μάλλον στηρίζουν τη δεύτερη άποψη. Με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, η μόρφωση θεωρείται μεν σημαντικό στοιχείο της ανθρώπινης προσωπικότητας, όμως η εκπαίδευση δεν ήταν υποχρεωτική και

7 Κωνσταντίνος Αθανασόπουλος, *Βυζαντινός και Δυτικός κόσμος: Συγκλίσεις και Αποκλίσεις*, τ. Α', ΕΑΠ, Πάτρα 2000, σ. 58.

8 Στο ίδιο, σ. 59.

9 Mango, *ό.π.*, σ. 153.

10 Αθανασόπουλος, *ό.π.*, σ. 58.

11 Mango, *ό.π.*, σ. 151.

12 Bernard Flusin, «Ο γραπτός πολιτισμός» στο Cécile Morrisson (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Α', μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 343-366, σ. 349.

13 Mango, *ό.π.*, σ. 155.

14 Flusin 2007, *ό.π.*, σ. 345.

15 Αθανασόπουλος, *ό.π.*, σ. 58 και Μαρκόπουλος *ό.π.*

κυρίως ήταν διαθέσιμη μόνο σε εκείνους που είχαν τη δυνατότητα να επωμιστούν το οικονομικό κόστος¹⁶.

Η ανώτερη εκπαίδευση αποτελούσε προνόμιο των μεγάλων πόλεων. Κύριο αντικείμενο της ανώτερης εκπαίδευσης αποτελούσε η ρητορική, παράλληλα όμως διδάσκονταν και πιο εξειδικευμένα θέματα όπως η φιλοσοφία (με την έννοια των θετικών επιστημών¹⁷). Την ανώτερη εκπαίδευση την παρείχαν ο ρήτορας ή ο σοφιστής. Διορισμένος από την τοπική βουλή ή δουλεύοντας ιδιωτικά, ο ρήτορας προσφέρει μια κλασική παιδεία βασισμένη στους πεζογράφους του ειδωλολατρικού ελληνισμού αλλά σε κάποιες περιπτώσεις και στη χριστιανική γραμματεία. Ειδικές γνώσεις όπως η ιατρική ή η αρχιτεκτονική, μαθαίνονται με τη μαθητεία δίπλα στον ρήτορα ή σε έναν επαγγελματία. Μοναδική ειδική διδασκαλία με οργανωμένο πρόγραμμα είναι η διδασκαλία του δικαίου, η οποία κατέχει ξεχωριστή θέση σύμφωνα με τη ρωμαϊκή παράδοση¹⁸.

2. Συνέχειες και ασυνέχειες.

Η συνέχεια της μορφής της εκπαίδευσης στην αυτοκρατορία είναι ένα θέμα για το οποίο υπάρχουν διάφορες απόψεις. Θα το εξετάσουμε με βάση τους εξής άξονες: την ύπαρξη ή μη μια κρατικής πολιτικής για την εκπαίδευση και την εμπλοκή του κράτους στην οργάνωση της εκπαίδευσης, την πορεία κρατικών ιδρυμάτων ανώτερης εκπαίδευσης (εστιάζοντας στην Κωνσταντινούπολη) και το περιεχόμενο της διδασκαλίας.

Ο Αθανασόπουλος αναφέρεται στην «έξοχη οργάνωση και υποστήριξη της παιδείας από τον αυτοκράτορα και την Εκκλησία». Περιγράφει ένα εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο έμεινε अपαράλλακτο διαμέσου των αιώνων, οργανωμένο και υποστηριζόμενο από το κράτος σε όλες τις βαθμίδες. Ως βασικός πυλώνας της ανώτερης εκπαίδευσης αναφέρεται το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης, μια ανώτατη σχολή η οποία ιδρύθηκε το 425 από τον Θεόδωσο Β΄ με σκοπό την εκπαίδευση στελεχών της κεντρικής διοίκησης και συνέχισε να λειτουργεί μέχρι το 1453 με μόνη διακοπή ένα διάστημα είκοσι ετών κατά τον 11^ο αιώνα. Αντιμέτωπος με «πολλά εμπόδια από την Εκκλησία και τους αριστοκράτες» μεταξύ 7^{ου} και 11^{ου} αιώνα, αναδιοργανώθηκε κατά την επαναλειτουργία του το 1045, αλλά παρέμεινε πάντα το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης¹⁹.

16 Μαρκόπουλος, *ό.π.*

17 Mango, *ό.π.*, σ. 154.

18 Flusin 2007, *ό.π.*, σ. 349-350.

19 Αθανασόπουλος, *ό.π.*, σ. 58-64.

Άλλοι μελετητές δίνουν μια πολύ διαφορετική εικόνα. Καταρχήν, φαίνεται να επικρατεί η άποψη ότι η εκπαίδευση περνά μια παρατεταμένη περίοδο παρακμής από τον 6^ο αιώνα και κυρίως μετά τον θάνατο του Ηρακλείου τον 7^ο αιώνα, ακολουθώντας την καμπύλη που διαγράφει η γενική ιστορία της αυτοκρατορίας²⁰. Το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης (κατά άλλους «Πανδιδακτήριον²¹» ή «Auditorium», αφού ο όρος «Πανεπιστήμιο» είναι μάλλον αναχρονιστικός²²), δεν φαίνεται να συνεχίζει τη λειτουργία του μετά τον Ηράκλειο²³. Το τέλος της βασιλείας του Ηρακλείου φαίνεται μάλιστα πως σηματοδοτεί την αρχή μιας περιόδου κατά την οποία οι ανώτερες σπουδές μειώθηκαν στο ελάχιστο με αποκορύφωμα το πρώτο μισό του 8ου αιώνα όπου σύμφωνα με τον χρονογράφο Θεοφάνη «τα εκπαιδευτήρια έσβησαν²⁴».

Τα πρώτα σημάδια αυτής της παρακμής αποδίδονται από πολλούς μελετητές στη μισαλλόδοξη πολιτική του Ιουστινιανού. Το κλείσιμο της Ακαδημίας της Αθήνας και η απαγόρευση της διδασκαλίας από ειδωλολάτρες το 529, οι διωγμοί εναντίων ειδωλολατρών και η κατάργηση των κρατικών επιχορηγήσεων στους καθηγητές υπονόμισαν το ηθικό των ακαδημαϊκών δασκάλων, προκαλώντας τη συρρίκνωση της ανώτερης εκπαίδευσης και περιορίζοντας την παρουσία της στις μεγάλες πόλεις. Η κατάργηση όμως του εκπαιδευτικού συστήματος αποδίδεται στην εξαφάνιση των πόλεων²⁵. Η αποδυνάμωση της ανώτερης κοινωνικής τάξης με την οποία συνδεόταν η παραδοσιακή παιδεία, οι εισβολές του 7^{ου} αιώνα και η αφιέρωση όλων των πόρων στις πολεμικές προσπάθειες οδήγησαν στην ουσιαστική εξαφάνιση της ανώτερης παιδείας κατά τον 8^ο αιώνα²⁶. Το κύριο βάρος της εκπαίδευσης θα περάσει έτσι στο σχολείο του γραμματικού, το οποίο θα λειτουργήσει ως συνδετικός κρίκος μεταξύ της στοιχειώδους και της ανώτερης εκπαίδευσης (την οποία και θα υποκαταστήσει σε μεγάλο βαθμό) και θα αποτελέσει το εκπαιδευτικό κύτταρο της αυτοκρατορίας²⁷. Αυτή η εξ' ανάγκης αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος αποτελεί μια πρώτη ασυνέχεια στην οργάνωση του βυζαντινού εκπαιδευτικού συστήματος. Η επιβίωση όμως της μέσης βαθμίδας, έστω και σε περιορισμένο βαθμό στα εναπομείναντα αστικά κέντρα (και κυρίως στην

20 Flusin 2011, *ό.π.*, σ. 487-488.

21 Μαρκόπουλος, *ό.π.*

22 Flusin 2007, *ό.π.*, σ. 352.

23 Μαρκόπουλος, *ό.π.*

24 Mango, *ό.π.*, σ. 164-165.

25 Στο ίδιο, σ. 163.

26 Flusin 2011, *ό.π.*, σ. 489.

27 Μαρκόπουλος, *ό.π.*

Κωνσταντινούπολη), καθώς και η σχετική σταθερότητα στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης με τη συνέχεια της διδασκαλίας της γραμματικής και της ρητορικής από τα ίδια κείμενα, μαρτυρούν μια συνέχεια²⁸. Η επίδραση του αρχαίου ελληνισμού συνεχίζει να αποτελεί τη βάση της παιδείας από την πρωτοβυζαντινή περίοδο²⁹. Παρατηρούμε ήδη λοιπόν μια συνέχεια μεν στο βασικό περιεχόμενο της εκπαίδευσης, όμως η παύση της λειτουργίας του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης και των άλλων ανώτερων σχολών μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε μια συγκεκριμένη εκπαιδευτική πολιτική σε ανώτερο επίπεδο³⁰.

3. Η «αναγέννηση» του 9^{ου} αιώνα...

Αυτή η κατάσταση παρακμής αρχίζει να ανατρέπεται με αργό ρυθμό προς το τέλος του 8^{ου} αιώνα, όταν εμφανίζεται μια ομάδα ανθρώπων σχετιζόμενων με τις ανώτερες βαθμίδες της διοίκησης, οι οποίοι είχαν μια συμβατική μόρφωση και κάποιες γνώσεις φιλοσοφίας³¹. Οι γνώμες διίστανται κατά πόσο οι πατριάρχες Ταράσιος και Νικηφόρος και ο μοναχός Θεόδωρος Στουδίτης θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «λόγιοι³²». Το έργο τους όμως σηματοδοτεί την αναγέννηση της πνευματικής ζωής μετά την παρακμή των σκοτεινών αιώνων. Την ίδια εποχή εμφανίζονται και δύο τεχνικές καινοτομίες οι οποίες διευκολύνουν την αντιγραφή και την παραγωγή βιβλίων: το χαρτί που αντικαθιστά τον πάπυρο και η μικρογράμματα γραφή με την οποία εξοικονομείται μόχθος και γραφική ύλη³³.

3.1 ...στην ανώτερη εκπαίδευση.

Κατά τον 9^ο αιώνα έχουμε και τη δημιουργία της πρώτης ανώτερης κρατικής σχολής από την εποχή του Ηρακλείου. Πρόκειται για τη σχολή της Μαγναύρας, η οποία λειτουργούσε εντός του αυτοκρατορικού ανακτόρου. Ιδρύθηκε από τον Βάρδα, θείο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' και επικεφαλής της διορίστηκε ο Λέων ο Μαθηματικός. Η σημασία της δεν αμφισβητείται, όμως είναι αμφίβολο ότι συνέχισε να υπάρχει μετά τον θάνατο του ιδρυτή της³⁴.

Η επόμενη κρατική παρέμβαση στην ανώτερη εκπαίδευση ήταν η σχολή που ίδρυσε ο Κωνσταντίνος ο Ζ' ο Πορφυρογέννητος τον 10^ο αιώνα, μια ανακτορική σχολή με σκοπό την

28 Flusin 2011, *ό.π.*, σ. 491.

29 Paul Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, MIET, Αθήνα 1996, σ. 226.

30 Μαρκόπουλος, *ό.π.*

31 Mango, *ό.π.*, σ. 165.

32 Mango, *ό.π.*, σ. 165-166 και Flusin 2011, *ό.π.*, σ. 496.

33 Flusin 2011, *ό.π.*, σ. 493-494.

34 Mango, *ό.π.*, σ. 168.

εκπαίδευση μελλοντικών στελεχών του δικαστικού σώματος και της Εκκλησίας, με εκπαιδευτικό πρόγραμμα παρόμοιο με της σχολής της Μαγναύρας³⁵. Καλλιεργημένος ο ίδιος και με σημαντική λόγια συνεισφορά («καλλιεργημένο πρόγνηπα» τον χαρακτηρίζει ο Flusin, «σοφό αυτοκράτορα» ο Mango), ο Κωνσταντίνος δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σχολή και τους φοιτητές, συχνά γευματίζοντας μαζί τους³⁶.

Επί Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου ιδρύεται τον 11^ο αιώνα μια κρατική νομική σχολή με επικεφαλής τον Ιωάννη Ξιφιλίνο. Υπάρχει επίσης η αμφισβητούμενη πληροφορία ότι παράλληλα ιδρύθηκε και μια σχολή φιλοσοφίας με επικεφαλής τον Μιχαήλ Ψελλό, τον γνωστότερο από τον κύκλο των διανοούμενων που κυριαρχούσε στην πνευματική ζωή εκείνη την εποχή. Και αυτή η σχολή δεν φαίνεται να είχε διάρκεια³⁷.

Σε αντίθεση λοιπόν με την περιγραφή του Αθανασόπουλου ενός «Πανεπιστημίου» που έζησε δέκα αιώνες³⁸, η άλλη άποψη περιγράφει μια ακολουθία σχετικά βραχύβιων ανώτερων ιδρυμάτων, η λειτουργία των οποίων ταυτίζεται με τη ζωή των ιδρυτών τους. Μια ερμηνεία η οποία οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ως κρατική οντότητα η αυτοκρατορία δεν είχε μια εκπαιδευτική πολιτική για την ανώτερη εκπαίδευση σε βάθος χρόνου³⁹. Η κατά περιόδους έλλειψη πηγών δε βοηθάει στην εξαγωγή ενός βέβαιου συμπεράσματος, όμως η ταραγμένη ιστορία της εποχής και κυρίως η βαθιά τομή των σκοτεινών αιώνων κάνει πιο πιστευτή τη δεύτερη άποψη.

3.2 ...στη μέση εκπαίδευση.

Διαφορετικά φαίνεται να ήταν τα πράγματα στη μέση εκπαίδευση. Η επιβίωση του σχολείου του γραμματικού και η λειτουργία του ως υποκατάστατου της ανώτερης εκπαίδευσης κατά τους σκοτεινούς αιώνες, ακολουθείται από μια εντυπωσιακή ανάπτυξη της παιδείας κατά τον 9^ο αιώνα⁴⁰. Παρόλα αυτά, φαίνεται ότι η πρόσβαση στα σχολεία αποτελούσε προνόμιο μιας πολύ μικρής ομάδας, μιας ιδιαίτερης κοινωνικής τάξης την οποία ο Lemerle χαρακτηρίζει όχι απλώς αστική, αλλά ειδικά κωνσταντινουπολίτικη⁴¹.

35 Μια ομοιότητα που οδηγεί τον Lemerle να συμπεράνει ότι η σχολή της Μαγναύρας επέζησε μέχρι τον Κωνσταντίνο και η σχολή που εκείνος ίδρυσε αποτελεί συνέχειά της (Lemerle, *ό.π.*, σ. 240).

36 Mango, *ό.π.*, σ. 169 και Flusin 2011, *ό.π.*, σ. 506-508.

37 Mango, *ό.π.*, σ. 171 και Flusin 2011, *ό.π.*, σ. 513.

38 Αθανασόπουλος, *ό.π.*, σ. 61-63.

39 Μαρκόπουλος, *ό.π.*

40 Mango, *ό.π.*, σ. 168.

41 Lemerle, *ό.π.*, 230.

Στα μέσα του 10^{ου} αιώνα μαρτυρείται η ύπαρξη ενός «προέδρου των σχολών», από όπου συνάγουμε την ύπαρξη κάποιου κεντρικού ελέγχου και οργάνωσης των σχολείων⁴². Το αξίωμα αυτό πρέπει να παραχωρήθηκε από τον αυτοκράτορα, σημάδι ότι το κράτος είχε αρχίσει να ασκεί έλεγχο στα σχολεία. Ο Lemerle χαρακτηρίζει τον αιώνα που μεσολάβησε από τον Βάρδα ως τον Πορφυρογέννητο ως την αρχή μιας εποχής των σχολείων, μιας εποχής δηλαδή όπου τα σχολεία απέκτησαν μια κοινωνική σπουδαιότητα ικανή να προκαλέσει την επέμβαση του κράτους, καθώς η μόρφωση φαίνεται πως διαμόρφωνε τη σύνθεση της τάξης που έπαιξε κυρίαρχο ρόλο στη δημόσια ζωή περισσότερο από την κοινωνική καταγωγή⁴³.

4. Ο ρόλος της Εκκλησίας.

Είδαμε πώς η εκπαίδευση στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο ήταν συνέχεια της ελληνιστικής εποχής. Τα αρχαία ελληνικά κείμενα συνέχισαν να αποτελούν σημαντικό μέρος των μαθημάτων μέχρι την Άλωση. Έχουμε λοιπόν ένα πρόγραμμα μαθημάτων όπου κείμενα ειδωλολατρών συγγραφέων αποτελούν τον βασικό κορμό σε μια κοινωνία όπου κυριαρχεί ο Χριστιανισμός. Αυτή η κατάσταση ήταν αποτέλεσμα του συμβιβασμού του Χριστιανισμού με τις καθιερωμένες κοσμικές δομές κατά τον 4^ο αιώνα⁴⁴. Αν και για κάποιους αυστηρούς χριστιανούς η αρχαιοελληνική γραμματεία αποτελούσε πηγή σκανδάλου⁴⁵, η διεκδίκηση από τον Μεγάλο Βασίλειο και κυρίως τον Γρηγόριο Νανξιαζηνό της ελληνιστικής και ρωμαϊκής κληρονομιάς ως κτήμα όχι μόνο των Εθνικών αλλά και των Χριστιανών⁴⁶, θα οδηγήσει νωρίς στον συμβιβασμό που θα διαμορφώσει μια παιδεία με δύο συνιστώσες, τον χριστιανισμό και τον ελληνισμό⁴⁷. Δεν υπήρξε λοιπόν άμεση παρέμβαση της Εκκλησίας στην εκπαίδευση κατά το μεγαλύτερο μέρος της βυζαντινής ιστορίας. Η σχέση της θρησκείας με την εκπαίδευση εκφραζόταν έμμεσα, όπως για παράδειγμα με τις επεμβάσεις του Ιουστινιανού που είχαν ως στόχο τη θρησκευτική ομοιομορφία ή με τη χρήση του Ψαλτηρίου ως πρώτο αναγνωστικό της στοιχειώδους εκπαίδευσης που ξεκίνησε κατά τους σκοτεινούς αιώνες⁴⁸. Άλλωστε τα κλασικά κείμενα ήταν κείμενα σχολικά, φθαρμένα «από την σχολική ανία

42 Mango, *ό.π.*, σ. 170.

43 Lemerle, *ό.π.*, 232-240.

44 Μαρκόπουλος, *ό.π.*

45 Mango, *ό.π.*, σ. 158.

46 Μαρκόπουλος, *ό.π.*

47 Flusin 2011, *ό.π.*, σ. 487.

48 Mango, *ό.π.*, σ. 163.

αιώνων⁴⁹» και ιδιαίτερα στη μέση εκπαίδευση η αρχαιοελληνική σκέψη δεν ήταν πηγή εντάσεων με τον χριστιανισμό⁵⁰.

Κάποιες ενδείξεις εμπλοκής της Εκκλησίας στην οργάνωση της εκπαίδευσης υπάρχουν κατά τα τέλη του 11^{ου} αιώνα, όταν γίνεται φανερή η σημασία των σχολείων και μόνο μετά το 1100 βρίσκουμε οργανωμένη θρησκευτική εκπαίδευση⁵¹. Η παρέμβαση της Εκκλησίας που οδήγησε στην καταδίκη του πλατωνιστή Ιωάννη Ιταλού ήταν η αρχή της προσπάθειας της Εκκλησίας να ποδηγετήσει την εκπαίδευση η οποία οδήγησε πιθανώς και στη δημιουργία της «Πατριαρχικής Σχολής⁵²».

Όσο για τη μοναστική εκπαίδευση, φαίνεται πως δεν υπήρξε ποτέ στην αυτοκρατορία παρά μόνο στο στοιχειώδες επίπεδο, με τη μορφή μαθημάτων για τους νεοεισερχόμενους σε μοναστήρια από κάποιον μεγαλύτερο μοναχό⁵³.

Συμπεράσματα

Οι σταθερές στην εκπαιδευτική οργάνωση της αυτοκρατορίας φαίνεται πως ήταν το σχολείο του γραμματικού και το βασισμένο στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση σχολικό πρόγραμμα. Αυτό το εκπαιδευτικό κύτταρο οφείλει την αντοχή του στον συμβιβασμό χριστιανικής και εθνικής παιδείας και στην παράδοση. Αντίθετα, η ανώτερη εκπαίδευση δεν υποστηρίχτηκε με την ύπαρξη μιας εκπαιδευτικής πολιτικής και βασιζόταν, ιδιαίτερα μετά τον 9^ο αιώνα, σε βραχύβιες επιμέρους προσπάθειες οι οποίες προσπαθούσαν να καλύψουν τις ανάγκες που δημιουργούσε η απαίτηση για μόρφωση των ανώτερων στελεχών του κράτους και της Εκκλησίας.

Δε φαίνεται να υπήρχαν κοινωνικά εμπόδια στην εκπαίδευση, τουλάχιστον με τη μορφή που είχαν στη Δύση. Όμως το κόστος των σπουδών και η συγκέντρωση των σχολείων στις μεγάλες πόλεις και στην Κωνσταντινούπολη, έθεταν πρακτικά εμπόδια αφήνοντας εκτός εκπαίδευσης ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Η μόρφωση προσδιορίζει τελικά την τάξη και όχι το αντίστροφο.

Το κράτος και η Εκκλησία δε φαίνεται να παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της εκπαίδευσης, τουλάχιστον όχι με την έννοια της επιβολής κάποιας εκπαιδευτικής πολιτικής. Η εκπαίδευση πριν τους σκοτεινούς αιώνες αποτελούσε καθαρά ιδιωτική

49 Στο ίδιο, σ. 158.

50 Flusin 2011, *ό.π.*, σ. 488.

51 Mango, *ό.π.*, σ. 175.

52 Μαρκόπουλος, *ό.π.*

53 Mango, *ό.π.*, σ. 177.

υπόθεση, Έλεγχος και οργάνωση από το κράτος αρχίζει να εμφανίζεται μετά τον 10^ο αιώνα και από την Εκκλησία στο τέλος του 11^{ου} αιώνα.

Το εκπαιδευτικό σύστημα του Βυζαντίου επομένως χαρακτηρίζεται από μια συνέχεια σε ένα βασικό επίπεδο αλλά και από την ύπαρξη τουλάχιστον δύο διακριτών περιόδων που ακολουθούν τη γενική ιστορία της αυτοκρατορίας. Μια συνέχεια η οποία οφείλεται στην παράδοση και όχι στην ύπαρξη εκπαιδευτικής πολιτικής.

Βιβλιογραφία

- Αθανασόπουλος Κ., *Βυζαντινός και Δυτικός κόσμος: Συγκλίσεις και Αποκλίσεις*, τ. Α΄, ΕΑΠ, Πάτρα 2000
- Μαρκόπουλος Α., *Βυζαντινή Εκπαίδευση και Οικουμενικότητα*, 2005 (http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/markopoulos_oikomeni.html 01/02/2015).
- Flusin B., «Ο γραπτός πολιτισμός» στο Cécile Morrisson (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Α΄, μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 343-366.
- Flusin B., «Εκπαίδευση και γραμματεία» στο Jean-Claude Cheynet (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Β΄, μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, 487-520.
- Lemerle P., *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996.
- Mango C., *Βυζάντιο. Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μτφρ. Δημήτρης Τσουγκαράκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002.

- **You are free:**

- to copy, distribute, display, and perform the work
 - **Under the following conditions:**

- **Attribution.** You must give the original author credit.

- **Noncommercial.** You may not use this work for commercial purposes.

- **No Derivative Works.** You may not alter, transform, or build upon this work.

- For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work.
- Any of these conditions can be waived if you get permission from the copyright holder.

- **Your fair use and other rights are in no way affected by the above.**